

TÁRSADALMI TUDAT ÉS POLITIKAI CSELEKVÉS

A marxizmus világos képet nyújt arról, hogy a történelmi törvények csakis az emberek tudatos tevékenysége nyomán határozzák meg a történelem menetét. Azaz nem lehet megérteni a történelmi folyamatokat a társadalmi tudat, annak két oldala — az ideológia és a társadalompszichológia — szerepének figyelembevételével nélkül. A tudati tényező szerepe a társadalmi-politikai tevékenységben rendkívül szerteágazó probléma, s jelentősége különösen előtérbe kerül a szocialista társadalom építésének idején. Ez az építés nálunk ma új, magasabb szakaszába jutott, amelynek tartalma a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése, ami a maga rendjén elsősorban a termelőerők, az ipar, a mezőgazdaság és az anyagi javakat létrehozó más ágak komplex fejlesztését jelenti, s magában foglal egy sor bonyolult szervezési, vezetési-igazgatási feladatot is. „Mindez azonban — állapítja meg Nicolae Ceaușescu elvtárs — nem adna teljes képet arról, amit mi a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésén értünk, ha nem tartanánk szem előtt az emberek tudata átalakításáért folyó tevékenységet is. A népnek tudatosan kell cselekednie a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének folyamatában felmerülő összes kérdések megoldása céljából, tudatosan kell megteremtenie jövőjét.“

Igy nem véletlen, hanem természetes az, hogy az ideológiai, politikai és kulturális-nevelő tevékenység pártunk figyelmének középpontjában áll. Világos és kimerítő magyarázatot — egyben útmutatást — találunk erre vonatkozóan Nicolae Ceaușescu elvtárs javaslataiban a politikai-ideológiai tevékenység, a párttagok, az összes dolgozók marxista—leninista nevelésének javítására vonatkozó intézkedéseiről, s különösképpen az 1971. július 9-én mondott előadói beszédében.

A tudatosság, az ideológia problémája s a valóság formálásában betöltött szerepének, jelentőségének kérdése szocialista társadalmunk fejlődésének új szakaszában még hangsúlyozottabban jelentkezik, mint bármikor, mert nemcsak egyszerűen leírja a gazdasági-társadalmi-eszmei folyamatokat, hanem közvetlenül részt is vesz azok alakításában. Ezért növekszik az ideológiai-nevelő munka szerepe, válik hangsúlyossá az egyén elkötelezettségének jelentősége, alakul még fontosabb tényezővé az ideológia vezette pártos gondolkodás.

Ismeretes, hogy az ideológia a társadalmi tudatnak az az eleme, amely egy társadalmi csoport álláspontjáról, annak történelmileg meghatározott látásmódja alapján szemléli a valóságot, rendszerezi a történelmi tapasztalatokat. A mi ideológiánk — a marxizmus—leninizmus — a munkásosztály törekvéseit fejezi ki, ennek az osztálynak a történelmi hivatását fogalmazza meg s ugyanakkor az összes dolgozók érdekeit, az egész társadalom haladását szolgálja. Amikor a marxi—lenini ideológiai

tudat a munkásosztály osztályérdekeit teszi meg központi vonatkoztatási pontnak, amelyből kiindulva lehetővé válik a társadalmi jelenségek értékelése, a racionális állásfoglalás irányukban egyszersmind az általános emberi haladást is biztosítja. Hiszen a munkásosztály történelmi hivatása teljesítésének általános emberi értelme is van, s nem csak egy osztály partikuláris érdekeit szolgálja. A szocialista ideológia tehát az az ideológia, amely — a történelemben először — egyszerre univerzális és osztályjellegű, mint ahogy a történelemben a munkásosztály az első olyan osztály, amelynek érdekei hitelesen azonosak az egész emberi nem távlati érdekeivel.

Éppen ez a magyarázata annak, hogy a Román Kommunista Párt a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének szakaszában annyira hangsúlyozza a szocialista tudatosság hordozójának, a munkásosztálynak központi, vezető szerepét. Erre utal Nicolae Ceaușescu elvtárs előadói beszédében: „Mi a munkásosztályt nem csupán a határozatok megvalósítására hivatott tömegnek tekintjük, hanem vezető osztálynak, amely tudatában van történelmi szerepének. Így képzelték el ezt egyébként a marxizmus—leninizmus klasszikusai is, és nem képzelhető el másként! Nem beszélhetünk a szocializmusról, ha nem tesszük meg az intézkedéseket azért, hogy a munkásosztály, amelynek nevében kormányoznak, valóban betöltse vezető szerepét és részt vegyen a társadalom kormányzásában.“

A társadalmi tudat s konkrétan az ideológia természetéből teljesen logikusan következnek azok az intézkedések, amelyeket pártunk eszközöl, hiszen állandóan nő annak a tudatos tevékenységnek a szerepe, amely az új társadalom megteremtése objektív — az RKP dokumentumaiban, mindenekelőtt a X. kongresszuson kidolgozott programban megfogalmazott — törvényeinek megismerését és alkotó alkalmazását célozza. Történelmileg és elméletileg bizonyított tény, hogy az a jellemző jegy, amely egy adott nézet vagy akár egy egész gondolatrendszer ideológiai jellegét meghatározza, az az emberek gyakorlatának, az adott csoportok és mozgalmak, társadalmi osztályok és nemzetek tevékenységének szolgálata. Így az emberi gondolkodás ideológiai jellege abból a funkcióból ered, amelyet a társadalmi praxis vonatkozásában betölt.

Közismert, hogy Antonio Gramsci, a marxizmus XX. századbeli fejlődésében oly jelentős szerepet játszó kommunista forradalmár-gondolkodó volt egyike azoknak, akik a marxizmus klasszikusainak szellemében a leghévesebben és legeredményesebben léptek fel a történelem fatalista bálványozása ellen. Ennek során különösen sokszor hivatkozik Gramsci Leninre, aki a *Mi a teendő?* című művében a legélesebb és legkövetkezetesebb formában ítélte el a történelmi elkerülhetetlenség bálványozását.

A tudati tényező szerepére vonatkozó kérdés lényege ilyenformán az objektum és a szubjektum dialektikus viszonya, a bennünket környező valóság (a realitások hatalmas, kölcsönhatásban levő rendszere) s az embernek e valósággal kialakított kölcsönhatása. Amikor a társadalmi tudat pszichikai momentumának szerepét keressük a társadalmi-politikai tevékenységben, abból kell kiindulnunk, hogy a pszichikai a szubjektum sajátos kölcsönhatása az objektummal. A lelki kölcsönhatás törvényei az embernek azt a tulajdonságát tárják fel, amelyben mint

szubjektum nyilvánul meg. Természetesen az emberek társadalmi viszonyait, cselekvését nem lehet pusztán pszichikai tényekkel megmagyarázni, bár a fejlődés nem e törvények közbejátszása nélkül történik, mégis minőségileg sajátos folyamatoknak, a társadalmi kölcsönhatás folyamatainak a terméke, s ezért objektív társadalmi törvények határozzák meg.

A társadalmi-politikai tevékenység bonyolult kérdés-komplexumának tanulmányozása csak akkor vezethet eredményre, ha figyelembe vesszük a társadalomlélektan jelenségeit, s a szociológiai és a pszichikai elemeket egységben vizsgáljuk.

Abból a marxi tételből kell kiindulnunk, hogy amint maga a társadalom az embert mint embert termeli, úgy a társadalmat az ember termeli. De az ember, a szubjektum szerepének vizsgálatakor Marxnak a *Tézisek Feuerbachról* című művében megfogalmazott állásponttól kell kiindulnunk, amely szerint „az emberi lényeg nem valami az egyes egyéneken benne lakozó elvontság. Az emberi lényeg a valóságban a társadalmi viszonyok összessége“.

Ez nem zárja ki, hogy a társadalmat alkotó ember szociális személyiség: vagyis ama tartós tulajdonságok komplexuma, amelyek befolyásolják az egyén magatartását, biológiai és lelki-társadalmi tulajdonságainak alapján épülnek fel, s azoknak a közösségeknek a struktúrájából és művelődéséből fakadó hatásokból erednek, amelyekben az egyén nevelkedett és amelyekben részt vesz. A személyiség a társadalmiasulás folyamatában kifejlődött elemeket tartalmazza, amelyeknek alakulása különösen szorosan kapcsolódik a történelmi hagyományokhoz. A szocializmus feltételei között nyilvánvaló, hogy a haladó jellegű hagyományok annak a népnek, nemzetnek, nemzetiségnek a múltjából leszűrhető maradandó, megtartó és előremutató mozzanatokból tevődnek össze, amelyhez az illető egyed, személyiség tartozik.

A személyiség biogén, pszichogén és szociogén elemei a szerkezet és funkció szerves egységét alkotják, alkalmazkodnak egymáshoz. A cselekvés aktusában a személyiség mindhárom (biogén, pszichogén és szociogén) „szintje“ részt vesz, és kölcsönös visszacsatolásban működik. A személyiség cselekvéseiben jelen van a szubjektív én (az embernek lényegéről alkotott saját elképzelése), és jelen van a visszatükrözött én (azoknak az önmagáról alkotott képzeteknek az összessége, amelyek minden esetben kialakulnak annak alapján, amit véleménye szerint mások tartanak róla). A kettő általában nem fedi egymást.

A személyiség, minden ember elfoglal valamilyen helyet különböző körökben, csoportokban, közösségekben, vagyis társadalmi szerepe van, s ennek betöltése a közösségek elvárásainak, a kialakult viselkedésmintáknak megfelelően történik, bizonyos személyiségi tulajdonságok tanúsításában nyilvánul meg.

A személyiségek között a társadalomban kapcsolatok, függőségek keletkeznek, amelyek gazdasági körülményektől meghatározottan tartós közösségekbe tömörítik őket. E viszonyok és függőségek összességét nevezük társadalmi köteléknek. Társadalmi köteléknek tekintendő a társadalmi viszonyok, intézmények és ellenőrzési eszközök, melyek az egyéneket, alcsoportokat és csoportokat, azok alkotóelemeit funkcionális egésszé fűzik össze.

A társadalmi-politikai élet alakulásában jelen levő és szerepet ját-

szó tudati, pszichikai tényező vizsgálatakor szükségszerűen találkozunk a társadalmi cselekvés jelenségével. Nyilvánvalóan akaratlanos cselekvésről van szó, amely egyének vagy közösségek viselkedésének, beállítottságának, törekvésének módosítására irányul, abból a célból, hogy bizonyos szükségleteket, érdekeket kielégítsen. A társadalmi cselekvés elvégzésében az egyedet, valamint a társadalmi közösséget bizonyos beállítottság, azaz bizonyos cselekvésre való tartós készség jellemzi.

A társadalmi cselekvésben tehát a gondolkodás milyensége, a hangulat nem kis szerepet játszik. S erre a pszichológiai mozzanatra Lenin számtalanszor felhívta a figyelmet, hangsúlyozta a tömegek — természetesen anyagi tényezők meghatározta — kívánságai, törekvései, hangulatai megértésének szükségességét. A társadalmi tudat értelmezését nem lehet leszűkíteni az ideológiára, világnézetre, az elméletek rendszerére, de számolni kell azzal is, hogy az adott társadalmat jellemző pszichikai mozzanatok is beletartoznak. Itt természetesen mindenekelőtt a társadalomlelkületről van szó, ennek pedig két részét szokták megkülönböztetni, az állandót és a változót. Ez utóbbi egyre inkább a meggyőzés hatására alakul, s ez az alapja a haladó eszmék előretörésének. És ez érvényes a szocialista társadalom sokoldalú fejlesztésének időszakában is. Ezért kell a társadalom vezető ereje szerepét vállaló marxist-lenini forradalmi pártnak olyan nagy gondot fordítania a kulturális-nevelő, politikai tömegmunkára, az egész nép szocialista öntudatának emelésére.

Természetesen, az öntudat fejlődése általában lassabban megy végbe, gyakran elmarad a termelőerők fejlődése mögött. A kommunista párt határozott, céltudatos tevékenységének azonban — amint ezt Nicolae Ceaușescu elvtárs hangsúlyozta expozéjában — biztosítania kell, hogy ne következzen be ez az elmaradás, hogy szakadatlanul emelkedjék a tömegek szocialista tudatának színvonala.

Ismeretes, hogy az ideológia megfogalmazása során nem közvetlenül a gazdaságból vezetődik le, hanem a társadalmi psziché áttételével, viszont az ideológia a maga rendjén gyökeresen visszahat a társadalmi psziché alakulására. A társadalmi tudatnak ez a két oldala kölcsönösen befolyásolja egymást, de mind a társadalmi pszichológiának, mind az ideológiának megvan a maga saját szerkezete.

Lenin az érzelmek, hangulatok, óhajok összességét, azaz a különböző osztályok, embercsoportok pszichikai magatartását végső fokon a gazdasági helyzetből, érdekekből vezette le. Gyakran utalt arra, hogy a társadalompszichológia és az ideológia viszonyában ugyanaz az összefüggés és ellentmondás található meg, mint az ösztönösség és a tudatosság kapcsolatában. Ügyszólván ellentétpárként kezelte a két fogalmat, de hangsúlyozta, hogy nincs közöttük szakadék, hanem átmeneti formák léteznek. A társadalompszichológia jelentősen befolyásolja a tudatos ideológiát.

Az emberi közösségekben, a társadalompszichológia formájában kifejeződve, nagy szerepet játszik a „mi” és az „ők” képzelet, a másoktól való elkülönülés, illetve a valamilyen közösséghez tartozás érzete. Ennek igen számottevő kihatása van a társadalmi és politikai tevékenység alakulására.

Politikai tevékenység — a szó szélesebb értelmében — minden olyan cselekvés, melyet egy adott integráció érdekében „mi-tudattal“ hajtanak végre, célja mindig az adott integrációra (állam, nemzet, osztály, réteg) vonatkozik. Természetes, hogy a politikai tevékenységen belül is fellépnek az én-re vonatkozó tételezések, de ezek is mindig egy integrációhoz kapcsolódnak. A politikai tevékenység — a szó szűkebb értelmében — mindig a hatalom kérdésével összefüggő tevékenység. A „mi-tudattal“ végrehajtott cselekvések közül azok, amelyek a történelem menetébe torokollnak, többé-kevésbé, közvetlenül vagy közvetve, mindig kapcsolatban vannak az adott integráció harcával, a hatalom megtartásával, illetve megszerzésével.

A szocializmus nemcsak megszünteti a kizsákmányoló osztályok monopóliumát vagy kivételezettségét a politikában, nem csupán az állam gazdáiként vezeti be a munkásokat és parasztokat a politika színpadára, nemcsak új kötelekeket teremt az egymással baráti, kölcsönös segélynyújtási viszonyban levő osztályok és rétegek között, hanem az általános ideológiai-kulturális színvonal emelésével lehetőséget nyújt a tömegeknek a politikai életben való tudatos részvételre. A termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételével pedig kezükbe adja az eredményes cselekvés eszközeit is. Mindenekelőtt azt, hogy — s ez a politikai tevékenység lényege — elhatározóan részt vegyenek a társadalom életét befolyásoló döntések meghozatalában és érvényesítésében. Természetesen a döntés szintje — mint ahogy hatóköre is — különböző lehet. A tömegek politikai aktivitása ily módon beépül a szocializmus politikai rendszerébe, olyan tulajdonságként, amely nélkül e rendszer egészséges működése elképzelhetetlen.

A társadalmi pszichikum nyilvánvalóan belejátszik — s nem is kis mértékben — a politikai tevékenységbe. De a cselekvés tényleges eszméi megalapozására a politikai ideológia hivatott. Ahhoz azonban, hogy az emberek tömegei eljussanak az ideológiai gondolkodásig, az életüket átszövő társadalmi viszonyok tudatosításáig, rendszeres nevelő-, tömegpolitikai munkára van szükség. Csakis a tömegek gyakorlati cselekvésével összeforrott ideológia mutathat utat a társadalom nagy kérdéseinek megoldásához. A marxizmus számára az ideológia nemcsak a gyakorlat kiegészítése, megerősítése. Éppen ellenkezőleg, az ideológia meghatározott célkitűzései öltenek testet a gyakorlatban. A társadalomra vonatkozó elméleti gondolkodás maga is cselekvési forma, a társadalmi-politikai gyakorlat formája. „A nép »megérzi« a dolgokat, de nem mindig érti vagy tudja őket, az értelmiségi elem »tudja«, de nem mindig érti, különösen pedig nem mindig »érzi« azokat — írta annak idején Antonio Gramsci, — ... az értelmiségi tévedése abban van, hogy azt hiszi, »tudhat« anélkül, hogy értene, különösen pedig érezne és szenvedélyeket táplálna nemcsak a tudás, hanem egyben e tudás tárgya iránt is, tehát abban, hogy azt hiszi: értelmiségi és nemcsak közönséges pedáns értelmiségi lehet akkor is, ha a néptől elszakadva él, nem érzi a nép ösztönös szenvedélyeit, nem érti azokat, s nem keresi magyarázatukat és indoklásukat egy meghatározott történelmi helyzetben, nem kapcsolja össze azokat dialektikusan a történelmi törvényekkel, a magasabb, tudományosan kidolgozott világnézettel, a »tudással«. A politikát-történel-

met nem lehet szenvedélyek nélkül alkotni, azaz az értelmiségiek és a nép szoros érzelmi kapcsolata nélkül.“

Lényegében ez a program, az elméleti gondolat és a nép ösztönös küzdelmének összekapcsolása alkotta az alapvető elemet a filozófia prométheuszi szerepének marxi felfogásában is, amely szerint az ember elidegenülésének leküzdéséért harcoló filozófia megvalósítja „... a szenvedő emberiség — amely gondolkodik — és a gondolkodó emberiség — amelyet elnyomnak —“ szövetségét.

Ugyanez a tétel talált később kifejezésre Lenin valóban újító szellemű nézetében. E szerint a szocialista tudatosság beoltása az ösztönös munkásmozgalomba elengedhetetlen feltétele annak, hogy az éretté váljék, és előfeltétele a szocializmusért való eredményes harcnak. Éppen ezért „... az élenjáró harcos szerepét csak az a párt tudja betölteni, amelyet élenjáró elmélet vezet“, mint ezt oly gyakran hangoztatta Lenin, és nyomában vallja a XX. század kommunista mozgalma.

Érvényes — talán még fokozottabb mértékben, mint korábban — a tudatosság szerepének hangsúlyozása a szocializmus—kommunizmus építésének sokoldalú és nagy távlatokat igénylő megvalósításában. Ennek tudatában fokozzák a kommunista és munkáspártok a szocialista országokban ideológiai-kulturális-nevelő tevékenységüket. Az emberek tudata szerepének fontosságát tartva szem előtt fejt ki átfogó és mozgósító tevékenységét a Román Kommunista Párt a párttagok és az egész lakosság politikai tudatosságának erősítéséért, mint Ceaușescu elvtárs hangoztatja előadói beszédében: „... kulturális-nevelő és politikai tömegmunkánkat az egész nép szocialista öntudatának emelésére kell összpontosítanunk.“

A társadalmi-politikai tevékenység előbbieken vázolt néhány kérdése is szemlélteti azt a helyet és szerepet, amelyet ebben a tevékenységben a tudati tényező játszik. A szubjektum és az objektum viszonyának a történelmi materializmus adta értelmezése biztosítja nemcsak az általános történelmi fejlődés megértését, de a politikai tevékenység bonyolult összefüggéseinek feltárását is. Az, hogy a marxista felfogás az objektív, anyagi, gazdasági tényezőket a társadalmi haladás lényeges, végső fokon meghatározó elemeinek tekinti, semmiképpen sem jelenti a szubjektív, lelki mozzanatok szerepének mellőzését, lebecsülését vagy lekicsinylését. Ebben az értelemben jelentkeznek a marxista szociológia olyan alapvető tételei is, mint: a társadalom termelőerőinek keretében a döntő elem az ember, egyre gazdagodó tapasztalataival és ismereteivel, egyéni és társadalmi pszichikumával; a tömegek, az anyagi és szellemi javak termelői, a társadalmi forradalmak és a nemzeti felszabadító mozgalmak mozgatóerői a történelem legfőbb tényezői; az eszmék és érzelmek, amelyek áthatják a tömegeket, anyagi erővé válnak.

A marxizmustól idegen az egyoldalúság és az eklekticizmus a társadalmi haladás mozgatóerőinek magyarázatában, az idillizmus és utópizmus, akárcsak a borulátás a társadalmi eszmények alakításában és megvalósításuk módozatainak megrajzolásában. Az objektív és szubjektív, anyagi és szellemi tényezők egybehangolt tanulmányozása a társadalmi fejlődés zegzugos útjainak megértése és megismerése során mind elméleti, mind módszerbeli erőforrást képvisel a marxista tudomány számára és eredményes eszközt a gyakorlati tevékenységben.